

ttt

Niccolò Linguistica Breda

GRAMMA/TTT – tijdschrift voor taalwetenschap

gramma

- *Lingua Franca en de 'Europese' creocifalen* 173
Jacques Arends
- *Relatieve zinnen in typologisch perspectief* 191
Dik Bakker en Kees Hengeveld
- *Cohesie-analyse van informerende teksten* 215
Letica Hustinx
- *De samenvatting als leesprestatie: de rol van taal, tekstkwaliteit, onderwerp en scoring* 237
Rob Schoonen

Relatieve zinnen in typologisch perspectief

Dik Bakker
Kees Hengeveld

Theoretische Taalwetenschap
Universiteit van Amsterdam¹

Two approaches to the accessibility for relativisation are contrasted in this paper: Keenan & Comrie (1977) and Dik (1997b). Whereas Keenan & Comrie try to capture the accessibility facts in a single hierarchy, Dik formulates a number of interacting hierarchies. The application of the two approaches to a 27-language sample shows that in a number of cases Dik's approach makes more accurate predications than Keenan & Comrie's. However, Dik's approach is shown to be incomplete as well, as it does not account for restrictions on the accessibility of the Possessor for relativisation. By way of conclusion, a further extension of Dik's approach is offered which does account for these facts.

1. Inleiding

Binnen de taaltypologie is de laatste decennia betrekkelijk veel aandacht besteed aan de wijze waarop relativisatie wordt beregeld in de talen van de wereld (zie bijvoorbeeld Lehmann 1984). Twee aspecten van relatieve constructies worden in het bijzonder bestudeerd. Ten eerste de wijze waarop ze vormelijk gestalte krijgen: de morfo-syntactische relativisatiestrategieën. En ten tweede de beperkingen op relativisatie, in termen van de eigenschappen van de constituenten die wel of niet gerelativiseerd kunnen worden. Dit laatste wordt meestal vertaald in termen van de syntactische en/of semantische functies van het relativum in de betrekkelijke bijzin. Gezocht wordt vervolgens naar een ordening van dergelijke functies in een hiërarchie, zodanig dat per taal een punt op die hiërarchie kan worden aangewezen waarboven wél, en waaronder géén relativisatie mogelijk is. Dit punt markeert dan de toegankelijkheid ('accessibility') voor relativisatie in de betreffende taal. Zo'n hiërarchie wordt in het algemeen geacht universeel te zijn. Diverse auteurs hebben getracht een dergelijke toegankelijkheidstheorie voor relativisatie op te zetten. In dit artikel willen wij twee van die theorieën naast elkaar plaatsen, en kritisch beschouwen: die van Keenan & Comrie (1977) en Dik (1997b). Op basis van een steekproef van 27 talen van de wereld zullen we nagaan in hoeverre deze theorieën een adequate weergave van de linguïstische realiteit geven, en bezien welke aanpassingen eventueel nodig zijn om tot een zo goed mogelijke beschrijving van de taalfeiten te komen. We gaan daarbij als volgt te werk. In paragraaf 2 geven we eerst een algemene omschrijving van de notie 'accessibility', en vervolgens een weergave van de wijze waarop beide bovengenge-

noemde theorieën deze notie toepassen op relatieve zinnen. In paragraaf 3 introduceren we de syntactische, semantische en pragmatische noties die in het vervolg zullen worden gehanteerd. Paragraaf 4 beschrijft de steekproef en de techniek waarmee hij tot stand is gekomen. Paragraaf 5 geeft een systematisch overzicht van de verzamelde gegevens m.b.t. relatieve zinnen in de talen van de steekproef. In paragraaf 6 gaan wij na in hoeverre de beide theorieën de door ons geconstateerde feiten presenteren. Aan het slot van die paragraaf presenteren we een bijgestelde versie van een accessibility hiërarchie voor relatieve zinnen.

2. Accessibility en relativisatie

2.1. Accessibility

In deze sectie bespreken we de notie 'accessibility', d.w.z. de toegankelijkheid van een zinsconstituent - gewoonlijk een nominale - voor een bepaalde linguïstische operatie. Accessibility is een universeel principe, dat binnen de taaltypologie gehanteerd wordt voor de beschrijving van een aantal verschijnselen, en dat is geïntroduceerd in Keenan & Comrie (1977). Als uitwerking van deze toegankelijkheidsnotie geeft Dik (1997b:357f) drie typen beperkingen waaronder een operatie O toegepast kan worden op een constituent C: intrinsieke, functionele en structurele beperkingen. In het eerste geval gaat het om inherente eigenschappen van C. Zo treedt in het Spaans de operatie 'Dative Clitic Doubling' verplicht op dan en alleen dan als het relevante meewerkend voorwerp een specifieke, menselijke referent heeft. Zie voorbeeld (1):

- (1) Les quit-ó a los Pérez todo
 zij.DAT ontnemen-3.SG.PRET.PF aan de.PL Pérez alles
 lo que ten-ían.
 dat wat hebben-3.PL.PRET.IMPF
 'Hij ontnam de familie Pérez alles wat ze hadden.'

De zin is ongrammaticaal zonder het clitisch pronomen *les*.

Van functionele beperkingen is sprake als O alleen mag worden toegepast onder voorwaarde dat C een bepaalde functie heeft. Zo kan in het Nederlands alleen maar Subject worden toegekend aan een constituent die de semantische functie Agent of Patient heeft, maar niet aan een Recipient (sectie 3.2 geeft een uitgebreidere behandeling van de hier relevante linguïstische functies). Zie voorbeeld (2).

- (2) a. Agent
 Anke schonk bloemen aan de zangeres.
 b. Patient
 De bloemen werden aan de zangeres geschonken.
 c. Recipient
 *De zangeres werd bloemen geschonken.

Structurele beperkingen, tenslotte, zijn constraints opgelegd door de syntactische omgeving. Een duidelijk voorbeeld hiervan vormen de beperkingen op vraagwoordverplaatsing uit bepaalde typen ingebedde zinnen. Zie voorbeeld (3):

- (3) a. You deplore the fact that I did what?
 b. *What do you deplore the fact that I did?

In het algemeen vormen de kenmerken die de toegankelijkheid van een constituent C voor een operatie O in een taal T bepalen niet een willekeurige reeks. Vaak blijkt er een taalonafhankelijke hiërarchie achter te schuilen, een geordende rij van syntactische, semantische of pragmatische eigenschappen. Zo kan de toegankelijkheid voor de Subjectsfunctie in zeer veel talen beregeld worden op basis van de semantische functiehiërarchie (SFH) gegeven in (4) (cf. Dik 1997a:262f; Goal staat voor wat elders Patient wordt genoemd):

- (4) SFH:
 Agent > Goal > Recipient > Beneficiary > Instrument > Locative

(4) dient zo te worden geïnterpreteerd dat elke taal een functie F in de SFH kiest zodanig dat alleen de constituenten met een semantische functie links van F in de hiërarchie Subject in de bewuste taal kunnen zijn. Zoals we reeds in voorbeeld (2) zagen heeft het Nederlands dus zijn eindpunt bij Goal, terwijl het Engels Recipient als uiterst toegankelijke functie heeft. Cf. (5):

- (5) a. Recipient:
 The soprano was given flowers.
 b. Beneficiary:
 *The soprano was opened the door by the tenor.

Een dergelijke hiërarchie kan ook worden opgesteld voor Objectstoekenning. Een soortgelijke benadering blijkt mogelijk bij de beschrijving van onder meer Raising to Object (welke constituenten uit de ingebedde zin kunnen tot Object van de matrixzin promoveren?), vraagwoordtoekenning (welke constituenten kunnen worden bevraagd?) en van diverse pronominalisatieverschijnselen.

Afgezien van een begrenzing aan het toekenningsbereik van functies kunnen van hiërarchieën als die in (4) nog andere zaken worden afgeleid. Zo geldt in het algemeen dat toekenningen gemarkeerder worden naarmate ze zich meer naar rechts in de hiërarchie bevinden. Verder neemt het aantal talen waarvoor een eindpunt relevant is af naarmate men het meer naar rechts kiest. Tenslotte zijn dialectverschillen vaak te localiseren rond eindpunten, en zijn dat ook de toekenningen waarover bij sprekers de meeste onzekerheid bestaat, en rond welke taalverandering optreedt.

Ook relativisatie lijkt gekoppeld aan een dergelijke hiërarchie. Keenan & Comrie (1977) geven een behandeling van de toegankelijkheid voor relativisatie in termen

van een hiërarchie van in principe syntactische functies. Dik (1997b) beschouwt dit voorstel kritisch, en vult het aan tot een tweedimensionale benadering op basis van zowel syntactische als semantische functies. We zullen beide benaderingen kort bespreken, achtereenvolgens in secties 2.2 en 2.3. In de rest van het artikel zullen we door middel van een typologisch onderzoek nagaan welk van de twee voorstellen de door ons in een steekproef van 27 talen gevonden feiten het best verantwoordt.

2.2 Keenan & Comrie

In Keenan & Comrie (1977) wordt een typologische behandeling gegeven van relativisatie. In het bijzonder wordt nagegaan welke rol de gerelativiseerde constituent kan spelen in de relatieve zin. Zo lijken er in het Engels geen beperkingen te zijn op de rol die het betrekkelijke voornaamwoord kan spelen. In (6a) treffen we een gerelativiseerd Subject aan, in (6b) een Indirect Object, en in (6c) een Object van Vergelijking:

- (6) a. The man who bought the book for the girl.
 b. The girl for whom the man bought the book.
 c. The man taller than whom nobody was.

Aan de andere kant zijn er talen waarbij de rol in de relatieve zin beperkt is tot die van Subject. Voorbeeld (7), uit het Malagasy (Austronesisch, Comrie 1989: 156), kan slechts geïnterpreteerd worden met 'de student' als Subject van de bijzin, niet 'de vrouw' terwijl er morfologisch geen belemmeringen voor die laatste interpretatie zijn (de rechte haken markeren de relatieve zin):

- (7) Ny mpianatra [izay nahita ni vehivavy].
 de student die zag de vrouw
 'De student die de vrouw zag.'

Keenan & Comrie (1977) leiden de volgende hiërarchie af voor de toegankelijkheid voor relativisatie:

- (8) Subject > Direct Object > Indirect Object > Overige Objecten >
 Possessor > Object van vergelijking

Hierop blijken enige uitzonderingen te bestaan. Met name in talen uit West-Indonesië, waaronder Malay, komt het voor dat relativisatie van Subject en Overige Objecten mogelijk is, terwijl Direct Object niet in aanmerking komt (cf. Comrie 1989:157). De tegenvoorbeelden kunnen echter alsnog in de hiërarchie worden geïncorporeerd als een onderscheid wordt gemaakt in verschillende typen relatieve constructies. Een eerste onderscheid betreft de positie t.o.v. het nominale hoofd van de relatieve zin (het 'antecedent'). Het gaat dan om constructies die zich voor of na het hoofd bevinden, en constructies waarbij het hoofd zich in de relatieve zin zelf be-

vindt. Dit laatste is het geval in het Imbabura Quechua (Andean; Cole 1982); zie voorbeeld (9).

- (9) Ñuka chay punlla-pi chaya-shka-ka sumaj-nu ka-rka
 ik die dag-in aankomen-NR-TOP mooi-FOC zijn-PRET.3
 'De dag waarop ik aankwam was mooi.'

Naast de plaatsing van de relatieve zin t.o.v. het hoofd wordt een onderscheid gemaakt tussen strategieën waarbij er casusmarkering van het relatief pronomen is, en strategieën waarbij dat niet het geval is. Dat gebeurt bijvoorbeeld wél in de Engelse voorbeelden van (5), maar niet in de volgende voorbeelden (Comrie 1989: 151):

- (10) the man that gave the book to the girl
 the book that the man gave to the girl

Met deze toevoegingen t.o.v. de toepassing van de 'kale' hiërarchie van (8), zoals gepresenteerd in Keenan & Comrie (1979), Keenan (1985) en Comrie (1989), lukt het vervolgens om nieuwe, nu tegenvoorbeeldloze universalia af te leiden. De herformulering luidt dan verkort als volgt:

- (i) Alle talen hebben een primaire relativisatiestrategie die in elk geval opgaat voor het Subject.
 (ii) Er kunnen, naast de primaire relativisatiestrategie, alternatieve strategieën zijn die toepasbaar zijn vanaf enig punt in de hiërarchie van (8).
 (iii) Elke strategie is toepasbaar op een ononderbroken segment van de hiërarchie, en kan op enig punt ophouden.
 (iv) Als er 'gaten' zijn in een segment dat wordt bestreken door een strategie, dan kunnen de corresponderende functies 'promoveren' tot hogere functies zodanig dat ze wel gerelativiseerd kunnen worden. Dit laatste gebeurt in het algemeen door passivisatie, waardoor bijvoorbeeld het oorspronkelijke Direct Object als Subject wél gerelativiseerd kan worden.

2.3 Dik 1997b

In The Theory of Functional Grammar II (1997b:366 e.v.) geeft Dik een alternatieve behandeling van de relativisatiehiërarchie. Een eerste punt van kritiek op het voorstel van Keenan & Comrie betreft het feit dat relatieve constructies niet universeel zijn in de talen van de wereld. Zo hanteert het Hixkaryana (Ge-Pano-Carib; Derbyshire 1979) een paratactische constructie met twee hoofdzinnen waar andere talen tot relativisatie zouden overgaan. Zie voorbeeld (11) (uit Derbyshire 1979):

- (11) Nomokye hawana. Horykomo tho mokro nehakoni.
 hij.kwam bezoeker. Volwassen minder die hij.was
 'Er kwam een bezoeker die een oude man was.'

Dergelijke talen vallen dus buiten de hiërarchie. Overigens stellen Keenan & Comrie niet met zoveel woorden dat ze menen dat relatieve constructies universeel zijn.

Een tweede bezwaar van Dik (1997b) is dat Keenan & Comrie (1977) de functies waarop zij hun hiërarchie baseren in feite ongedefinieerd laten, en deze niet voorzien van een theoretische inbedding. De resulterende verzameling functies is daardoor in feite een conglomeraat van zowel syntactische als semantische aspecten: een notie als Indirect Object is daar een voorbeeld van. Dik baseert zijn voorstel op de syntactische en semantische functies zoals die gedefinieerd zijn binnen Functionele Grammatica (FG), en samengevat in sectie 3.2 hieronder. Dik's toegankelijkheidshiërarchie voor relativisatie is dan ook meerdimensionaal in die zin dat beide typen functies een rol spelen, maar strikt van elkaar worden onderscheiden: er zijn geen 'mengvormen' zoals Indirect Object. Zo kan het voorkomen dat voor een bepaalde taal de functie Subject geen relevantie blijkt te bezitten, omdat hij niet alternatief kan worden toegekend aan (minimaal) twee soorten constituenten. In dergelijke talen maakt een hiërarchie als in (8) dan plaats voor een als de SPH in (4). Voor talen die wel een Subject onderscheiden kan de hiërarchie veelal verder genuanceerd worden voor de semantische functie van het Subject. Voor dergelijke talen geldt de volgende toekenningsrelatie (A^1 is een afkorting voor een aantal semantische functies die alle het eerste argument van een verbaal predicaat kunnen vormen; dit wordt nader gespecificeerd in sectie 3.2.1).

(12) $A^1\text{Subj} > \text{GoSubj} > \text{RecSubj} > \text{BenSubj} > \text{InstrSubj} > \text{LocSubj}$

Het is dus mogelijk dat voor een bepaalde taal het eindpunt ligt ergens binnen het domein van semantische functies waaraan Subject kan worden toegekend, bijvoorbeeld bij de combinatie Beneficiary/Subject. Binnen het voorstel van Keenan & Comrie is deze nuancering niet mogelijk.

Eenzelfde verfijning is mogelijk voor de Objectfunctie; deze is slechts relevant voor talen die een Object kennen. Dit leidt dan tot de hiërarchie van (13):

(13) $\text{GoObj} > \text{RecObj} > \text{BenObj} > \text{InstrObj} > \text{LocObj}$

FG kent geen andere syntactische functies dan Subject en Object. Vanuit het FG perspectief kan relativisatie dus beregeld worden met behulp van een samenstel van (4) (voor talen die geen Subject en Object kennen), (12) (voor talen die een Subjectfunctie kennen) en (13) (voor talen die een Objectfunctie hebben).

3. Probleemstelling en domein van onderzoek

De centrale vraag in ons onderzoek is nu welke van de twee genoemde benaderingen – Keenan & Comrie of Dik – het beste in staat is de variatie tussen talen ten aanzien van relativisatie te verantwoorden. Met variatie doelen we dan zowel op de moge-

lijkheid om te relativiseren als zodanig, als op de keuze voor een bepaalde relativisatiestrategie. We zullen eerst het onderzoeksdomen afperken via een definitie van de relatieve zin en een inventaris van relativiseringsstrategieën. We geven verder een omschrijving van de verschillende typen functies die een rol spelen bij het bepalen van de grenzen van relativisatie. We houden daarbij de definities aan zoals die gelden binnen de Functionele Grammatica.² En tenslotte presenteren we de questionnaire die we gebruikt hebben om onze gegevens te verzamelen over de talen die we in ons onderzoek betrokken hebben.

3.1 Definities

We hanteren de volgende definitie van relatieve zinnen:

Een relatieve zin is een verbale (finitie of niet-finitie) constructie die tot functie heeft de verzameling van mogelijke referenten van een nominale constituent nader in te perken.

Niet-restrictieve relatieve zinnen tellen in deze definitie dus niet mee; restrictieve participiumconstructies wel.

We gaan uit van de onderstaande strategieën voor de vorming van de relatieve zin. Ze zijn ontleend aan Comrie (1989). Het begrip 'hoofd' staat voor de nominale constituent waarop de relatieve zin betrekking heeft. Het gaat in de typeringen dan vooral om de aard van de representant van het hoofd in de relatieve zin. We zullen deze representant verderop aanduiden met R, en het hoofd met H.

a. Non-reductie type:

Het hoofd wordt lexicaal gerealiseerd binnen de relatieve zin ('internally headed relative clause'). Het Imbabura Quechua is een taal waarin dit type voorkomt. Zie voorbeeld (9) in sectie 2, hier herhaald (de relatieve zin staat tussen []):

(9) [Ñuka chay punlla-pi chaya-shka-ka] sumaj-nu ka-rka
ik die dag-in aankomen-NR-TOP mooi-FOC zijn-PRET.3
'De dag waarop ik aankwam was mooi.'

b. Specifiek relatief pronomenen type:

Er is een pronominaal element R aanwezig in de relatieve zin dat gespecialiseerd is voor de relatieffunctie. Dit laatste kan zich manifesteren in de vorm of de positie. Voorts kan aan de vorm van R worden gezien wat de syntactische of semantische functie ervan is, en wel in dezelfde mate als waarin dit binnen het pronominaal systeem geschiedt. Een voorbeeld hiervan is te vinden in het Engels:

(14) The man whom I know.

Aan *whom* kan de Direct Object/Goal functie worden afgelezen.

c. Niet-specifiek relatief pronomenen type:

Als bij (b), echter R heeft niet de functionele markeringsen die pronomina in de hoofdzin hebben. Een voorbeeld hiervan biedt het Nederlands in (15):

(15) De man die ik op de stoep zie zitten.

Aan het relativiserende element *die* is de functie in de relatieve zin niet af te lezen. Immers, deze vorm wordt in het hedendaagse Nederlands ook gebruikt voor Direct en Indirect Object, terwijl het pronominale systeem van het Nederlands verder wel accusatiefvormen kent.

d. Pronomen retentie type:

In de relatieve zin staat een aan H refererend pronomenen, dat zich noch in vorm noch in syntactisch gedrag onderscheidt van het 'gewone' persoonlijk voornaamwoord. Dit type komt bijvoorbeeld voor in het Nama (Rust 1965: 90); zie voorbeeld (16).

(16) //ëib-a ta go mû khoib
 hij-ACC ik IMPF zien man
 'de man die ik zag'
 (lett. "de man (dat) ik hem zag")

Het persoonlijk voornaamwoord //ëib refereert hier dus aan het hoofd *khoib* 'man'.

e. Gapping type:

Bij dit type is er helemaal geen aan H refererend element R in de relatieve zin. Dientengevolge is ook de functie van (de referent van) het hoofd in de betreffende zin niet vast te stellen. Berbice Dutch (Kouwenberg 1994) is een voorbeeld van dit type:

(17) EkriktE fan en man [konte fan "Dutch side"]
 1.SG.krijgen.PF van een man komen.PF van "Dutch side"
 'Ik kreeg het van een man die uit Suriname kwam.'

We zullen verderop een reductie in de typen aanbrengen door (b) en (c) tot één categorie samen te nemen omdat het betreffende onderscheid geen rol lijkt te spelen voor de verdere discussie.

3.2 Functies

We onderscheiden in dit artikel twee groepen van functies: semantische en syntactische functies. Hieronder geven we een opsomming plus omschrijving van alle hier relevante subtypen.

3.2.1 Semantische functies

De volgende semantische functies worden in deze tekst onderscheiden. Uiteraard zijn er veel meer semantische functies, maar de navolgende blijken in het bijzonder relevant te zijn voor het onderhavige onderzoek. We gaan ervan uit dat ze relevant zijn voor alle talen.

a. Eerste argument (A¹). Dit is een verzamelnaam voor een aantal functies die op kunnen treden als enig argument van een eenplaatsig predikaat, en als meest centraal argument van een meerplaatsig predikaat. We onderscheiden de volgende typen van eerste argument. In de voorbeeldzinnen is de betreffende nominale constituent onderstreept:

- Agent: de levende entiteit die controle heeft over de in het predikaat gespecificeerde Actie. De onderstreepte term in (18) is een Agent:

(18) *De jongen* geeft de bal aan zijn zusje.

- Positioner: de levende entiteit die controle heeft over de in het predikaat gespecificeerde toestand.

(19) *Grootvader* zit op de bank met zijn kleinzoon.

- Force: de niet-levende entiteit die een proces veroorzaakt.

(20) *De storm* velde onlangs een groot aantal bomen.

- Processed: de entiteit die een proces ondergaat.

(21) *De aardbeien van de tuinder* sneuvelen vanwege de vorst.

- Zero: de entiteit in een niet-gecontroleerde toestand.

(22) *Het boek* lag in de keuken.

b. Goal (Go): de entiteit waarop invloed wordt uitgeoefend door een levend wezen (Agent/Positioner) of een niet-levende entiteit (Force) (*de bal* in (18)).

c. Recipient (Rec): de entiteit aan wiens bezit iets wordt toegevoegd (*zijn zusje* in (18)).

d. Beneficiary (Ben): de entiteit in wiens belang er een situatie (een proces of toestand) teweeg wordt gebracht.

(23) Ik doe dit *voor jou* omdat ik je aardig vind.

e. Possessor: de entiteit die een andere entiteit in zijn/haar bezit heeft (*de tuinder* in (21)).

3.2.2 Syntactische Functies

De volgende syntactische functies worden onderscheiden.

a. Subject. Dit is het gegrammaticaliseerde primaire perspectief vanwaaruit de situatie als beschreven in de zin wordt gepresenteerd. Het Subject wordt gekenmerkt door vormelijke onderscheidingen. Die kunnen zowel betrekking hebben op het Subject zelf (nominatief naamval) als op het syntactisch gedrag (agreement; plaats in de zin; raising; conjunctie reductie). Subject is alleen relevant in een taal als het primaire perspectief ook toegekend kan worden aan een andere constituent dan het eerste argument, m.a.w. als de taal passiefvorming kent.

b. Object. Dit is het gegrammaticaliseerde secundaire perspectief van een zin. Ook hier zijn weer vormelijke kenmerken in het geding (accusatief naamval; specifieke Object markers). Object is alleen relevant in een taal als het secundaire perspectief alternatief toegekend kan worden. De toetsen die we hiervoor gebruiken zijn Dative Shift en Raising to Object.

3.3 De questionnaire

We hebben ons onderzoek uitgevoerd aan de hand van een steekproef van 27 talen. De samenstelling van deze steekproef wordt aan de orde gesteld in sectie 4. De voor ons relevante gegevens over de talen in de steekproef zijn verzameld uit grammatica's en andere beschrijvingen op basis van de volgende questionnaire.

1. Is de functie Subject relevant voor deze taal?
Pas de toetsen als gegeven in sectie 3.2.2 toe om aan te geven waaruit dat blijkt.
2. Is de functie Object relevant voor deze taal?
Pas de toetsen als gegeven in sectie 3.2.2 toe om aan te geven waaruit dat blijkt.
3. Beschrijf de strategie(ën) van relativisatie van de taal als gegeven in sectie 3.1.
4. Beschrijf voor elke strategie de mogelijkheden tot relativisatie in relatie tot syntactische en semantische functies als boven beschreven, voor zover deze relevant zijn voor de taal in kwestie.

De op basis hiervan verzamelde gegevens worden gepresenteerd in sectie 5.

4. De steekproef

In deze sectie zullen we enige aandacht besteden aan het probleem van het maken van een steekproef uit de talen der wereld. In sectie 4.1 bespreken we kort het probleem in zijn algemeenheid. Vervolgens introduceren we de door ons voor dit onderzoek gebruikte selectiemethode. In 4.3, tenslotte, zullen we de talen presenteren die we op basis van deze methode hebben geselecteerd.

4.1 Algemeen

Bij het uitvoeren van een typologisch onderzoek zou men in principe zo veel mogelijk talen willen betrekken; wellicht zelfs 'alle' talen. Dit is om diverse redenen uitgesloten. In de eerste plaats is het leeuwendeel van de tussen 6000 en 7000 nu nog bestaande talen niet of niet adequaat beschreven. Bovendien ontbreekt meestal de tijd om meer dan, zeg, enkele tientallen tot honderden talen grondig te beschouwen. Echter, het is vaak ook niet nodig om zeer grote aantallen talen te bestuderen. Afhankelijk van de aard van de vraagstelling en de complexiteit van de onderzoeksparameters kan veelal worden volstaan met een welgekozen steekproef. Dit is met name het geval als men op zoek is naar 'zuivere' taaltypen. Dit wil zeggen dat men in zijn onderzoek geen talen wil betrekken waartussen min of meer intensief taalcontact is geweest, zoals het Baskisch en het Spaans, of die uit dezelfde prototaal zijn ontstaan, zoals Duits en Nederlands. Immers, dan zou men wellicht tweemaal hetzelfde verschijnsel meten.³ Maar ook als men, zoals wij hier, van de te beschouwen talen niet meer vraagt dan dat ze een representatief beeld geven van het te bestuderen verschijnsel, dan kan een niet al te omvangrijke steekproef voldoende zijn. Bij zo'n steekproef, die vooral op diversiteit is gericht, en in mindere mate op onafhankelijkheid, dient men nog steeds te waken voor genetische en geografische vertekening, omdat die een negatieve invloed kunnen hebben op de mate van diversiteit in de steekproef. Een verder gevaar is de bibliografische vertekening, d.w.z. de neiging om vooral talen te selecteren waarvan men over goede beschrijvingen kan beschikken. Dit leidt immers onvermijdelijk tot een overrepresentatie van vooral de Indo-Europese talen, en nog enkele vanouds goed bestudeerde families, zoals de Fin-Oegrische, de Caucasische en de Altaïsche. De steekproefmethode die wij gebruikt hebben geeft naar onze mening een redelijke garantie op zo'n representatief beeld. We zullen hem in de volgende sectie kort bespreken.

4.2 De DV methode

Voor ons onderzoek is het belangrijk dat de geselecteerde talen een zo groot mogelijke verscheidenheid vertonen aan vormen van betrekkelijke bijzinnen. In Rijkhoff & Bakker (1998) wordt een methode van steekproeftrekking behandeld die bedoeld is voor juist dit soort van typologisch onderzoek: de Diversity Value methode (DV). Hij is gebaseerd op de aanname dat, waar in principe niets bekend is over de spreiding van de diversiteit van het te onderzoeken verschijnsel, het meest betrouwbare uitgangspunt de genetische classificatie van talen is. Het uitgangspunt voor de me-

thode is de beschikbaarheid van een stamboomgewijze classificatie van de talen van de wereld, zoals die van Ruhlen (1987) of de Ethnologue (Grimes 1997). Stap 1 bij het opstellen van een op DV gebaseerde steekproef is dan het selecteren van precies 1 taal uit elk van de families in de gekozen classificatie. Dit is het zgn. basissample. Om, bij een gekozen steekproefomvang die het aantal families in de classificatie overtreft, het aantal talen in het basissample uit te breiden kent de DV-methode een tamelijk verfijnde strategie. Deze gaat uit van de complexiteit van de boomstructuur behorende bij de respectievelijke families. Deze structuur wordt geacht de uitdrukking te zijn van de complexiteit van de familie, en slechts indirect van het aantal talen dat tot een familie behoort. De DV methode kent aan elk van de stambomen een gewicht toe dat deze complexiteit uitdrukt: de Diversity Value van de familiestamboom. Zo is het gewicht groter naarmate er in de stamboom meer afsplitsingen zijn op een hoger (d.w.z. een historisch ouder) niveau. Op deze wijze wordt de kans meegewogen op grotere diachronische variatie tussen talen naarmate ze langer geleden van een voorouder zijn afgesplitst. Is de gewenste steekproefomvang groter dan die van het basissample (d.w.z. groter dan het aantal families in de gekozen classificatie), dan worden de extra aantallen talen per familie bepaald op basis van het DV gewicht van de corresponderende stambomen. Wij maken hier verder om praktische redenen gebruik van de classificatie van Ruhlen (1987). Deze kent een verdeling in 27 families, waaronder een 9-tal isolaten (families met maar één lid). Dit is juist de steekproefomvang die wij voor dit (kleinschalige) onderzoek gekozen hebben, te weten 27 talen. De gekozen talen worden in de volgende sectie gepresenteerd.⁴

4.3 Het sample

Uitgaande van de classificatie van Ruhlen (1987) en een steekproefomvang van 27 talen zouden we dus kunnen volstaan met uit elke familie precies 1 taal te selecteren. Van de 9 isolaten in Ruhlen zijn er echter 4 uitgestorven, en van 2 andere isolaten is eveneens weinig informatie beschikbaar. Ook voor de kleine Chukchi-Kamchatka familie is weinig betrouwbare documentatie te vinden. Dit leidt tot een reductie van 7 talen op het basissample. We hebben de aldus 'overblijvende' 7 talen geselecteerd uit de overige families op basis van hun DV waarden. De onderstaande tabel 1 geeft een overzicht van de uiteindelijke steekproef. In kolom 1 staat de familie volgens Ruhlen; in kolom 2 het aantal talen dat daaruit volgens de DV-methode gekozen zou moeten worden; kolom 3 geeft het aantal daadwerkelijk gekozen talen, gevolgd door de naam van die talen. Waar meer talen uit één hoofdfamilie zijn geselecteerd, zijn deze met oog op maximale diversiteit gekozen uit verschillende subfamilies; deze staan vermeld in kolom 5.

Tabel 1.

TAALFAMILIE	DV	ONS SAMPLE	SUB-FAMILIES	
Afro-Asiatisch	1	1	Egyptisch Arabisch	
Altaïsch	1	1	Turks	
Amerindisch	1	4	Quechua Guaraní Hixkaryana Koasati	Andes Equatoriaal Ge-Pano Carib Noord-Amerikaans
Australisch	1	1	Mangarayi	
Austrisch	1	3	Miao Nung Rapanui	Miao-Yao Daic Austronesisch
Caucasisch	1	1	Abchazisch	
Chukchi-Kamchatkan	1	-	-	
Elamo-Dravidisch	1	1	Tamil	
Eskimo-Aleut	1	1	West-Groenlands	
Indo-Hettitisch	1	1	Modern Grieks	
Indo-Pacifisch	1	2	Kobon Arapesh	Transcentraal Torricelli
Khoisan	1	1	Nama	
Sumerisch	1	-	- (uitgestorven)	
Ket	1	1	Ket	
Nahali	1	-	-	
Hurrisch	1	-	- (uitgestorven)	
Burushaski	1	1	Burushaski	
Meroïtisch	1	-	- (uitgestorven)	
Baskisch	1	1	Baskisch	
Etruskisch	1	-	- (uitgestorven)	
Gilyak	1	-	-	
Na-Dene	1	1	Navajo	
Niger-Kordofaans	1	2	Babungo Krongo	Niger-Congo Kordofaans
Nilo-Saharaans	1	1	Lango	
Pidgins & Creolen	1	1	Berbice Dutch	
Sino-Tibetan	1	1	Mandarijns Chinees	
Uralisch-Yukaghir				
	1	1	Hongaars	
TOTAAL	27	27		

5. De data

Voor elk van de talen in onze steekproef hebben we getracht de volgende gegevens vast te stellen. Allereerst zijn we nagegaan of de noties Subject en Object als boven gedefiniëerd relevant zijn. Vervolgens zijn we nagegaan welke relativisatiestrategieën worden toegepast, en welke soort functies de referent van H kan vervullen in de betrekkelijke zin. Overigens kon slechts voor een deel van de onderzochte talen min of meer volledige informatie worden gevonden: weinig grammatica's gaan expliciet in op de toegankelijkheidskwestie. Als er überhaupt genuanceerde voorbeelden worden gegeven, zijn deze zelden uitputtend. En nog minder vaak wordt expliciet aangegeven dat bepaalde constituenten *niet* toegankelijk zijn. Voor twee talen uit de steekproef – Hishkaryana en Mangarayi – vonden we geen evidentie voor het voorkomen van betrekkelijke zinnen. Deze blijven daarom verder buiten beschouwing. Hetzelfde geldt voor Ket en Navajo, waarvoor geen voldoende uitgebreide gegevens beschikbaar waren. Dit brengt het uiteindelijk aantal talen dat we verder in beschouwing nemen terug tot 23. Van deze hebben 7 zowel Subject als Object in termen van de hierboven gegeven definities (verder te noteren als [+S,+O]: Baskisch, Koasati, Lango, Mandarijn Chinees, Modern Grieks, Quechua en West Groenlands); 8 hebben alleen een Subjectfunctie ([+S,-O]: Abkhazisch, Egyptisch Arabisch, Krongo, Miao, Nama Hottentot, Nung, Tamil en Turks); en 8 talen hebben geen van beide ([-S,-O]: Arapesh, Babungo, Berbice, Burushaski, Guaraní, Hongaars, Kobon en Rapanui). De talen in de steekproef blijken dus volledig gelijkmatig over de drie mogelijke syntactische functietypen verdeeld.⁵

De gegevens met betrekking tot de aangetroffen relativisatiestrategieën per functie worden weergegeven in tabel 2. In deze tabel geven cijfers de verschillende relativisatiestrategieën weer (1 = Gapping strategie; 2 = Pronomen Retentie strategie; 3 = Relatief Pronomen strategie; 4 = Non-reductie strategie. Merk op dat we de twee relatief pronomen strategieën onder één hoofd hebben verenigd); IRR duidt aan dat de betreffende kolom irrelevant is voor de taal in kwestie, omdat deze niet beschikt over een bepaalde syntactische functie; NEE geeft aan dat er een expliciete uitspraak in de grammatica is aangetroffen dat een bepaald type relativisatie niet toegestaan is.

6. Interpretatie

Zoals eerder gesteld is onze centrale vraag of een typologische benadering van relativisatie waarin de rol van semantische en syntactische functies strikt onderscheiden worden, zoals in Dik (1997a), te prefereren is boven een benadering waarin deze worden samengenomen, zoals in Keenan & Comrie (1977). We stellen deze vraag zowel ten aanzien van de mogelijkheid tot relativisatie als zodanig, als ten aanzien van de gebruikte relativisatiestrategieën. Beide onderwerpen komen hierna elk afzonderlijk aan de orde.

Tabel 2.

TAAL	+S/AI	AI	+O/GO	GO	+O/REC	REC	BEN	POSS
+S, +O								
Mod. Grieks	1,2,3		1,2,3			1,2,3	1,2,3	1,3
Quechua	1,4		1,4			1,4	1,4	
Lango	1		1		1	2	2	2
M. Chinees	1		1		2	2	2	
West Groenl.	1							2
Baskisch	2		2			2		2
Koasati	4		4					
+S, -O								
Nung	1		IRR	1	IRR	1	1	2
Turks	1		IRR	1	IRR		1	2
Tamil	1		IRR	1	IRR		1	NEE
Miao	1		IRR	1	IRR			
Nama	1		IRR	1	IRR			
Eg. Arabisch	1		IRR	2	IRR	2	2	2
Krongo	1		IRR	2	IRR	2	2	NEE
Abchazisch	3	3	IRR		IRR	3		3
-S, -O								
Kobon	IRR	1,2	IRR	1,2	IRR	1,2		1,2
Arapesh	IRR	1	IRR	1	IRR			
Berb. Dutch	IRR	1	IRR	1	IRR			
Guaraní	IRR	1	IRR	1	IRR			
Rapanui	IRR	1	IRR	1	IRR			
Babungo	IRR	2	IRR	2	IRR	2		2
Burushaski	IRR	2,3	IRR	3	IRR	3	3	3
Hongaars	IRR	3	IRR	3	IRR	3	3	3

6.1. De mogelijkheid tot relativisatie

Wat meteen opvalt aan Tabel 2 is dat slechts in zeer weinig gevallen een expliciete uitspraak is aangetroffen m.b.t. het niet toegestaan zijn van een bepaald type relativisatie. In beide gevallen (Tamil en Krongo) betreft het relativisatie van een Possessor. Dit is tevens een semantische functie die een bijzondere positie inneemt in de onderzochte reeks: het is de enige functie die niet aan argumenten of adjuncten op zinsniveau kan worden toegekend, maar alleen aan constituenten die zijn ingebed in een hogere nominale constituent. De consequenties hiervan voor relativisatie die-

nen dan ook eerder in structurele dan in functionele termen geïnterpreteerd te worden. We komen hier later op terug.

6.2. Relativisatiestrategieën

Meer gegevens levert Tabel 2 op wanneer we kijken naar de gebruikte relativisatiestrategieën. In relatie tot onze specifieke vraagstelling zijn vooral de gegevens uit het Mandarijn Chinees en het Lango relevant.

In het Lango worden Object-argumenten altijd op dezelfde manier gerelativiseerd, ongeacht hun semantische functie. Een Recipient-argument dat geen Object is wordt op een andere manier gerelativiseerd dan een Recipient-argument dat tevens Object is. Voorbeelden (24)-(26) laten dit zien:

Lango (Noonan 1992: 215-216)

- (24) GO/+OBJ
 gwókk àm lóc márô
 hond REL man 3.SG.houden.van.HAB
 'de hond waar de man van houdt'
 (lett. "de hond dat de man van houdt")
- (25) REC/+OBJ
 lóc àm rwòt òmìò lyèc
 man REL koning 3.SG.geven.PF olifant
 'de man aan wie de koning een olifant gaf'
 (lett. "de man dat de koning een olifant geeft")
- (26) REC/-OBJ
 lóc àm rwòt òmìò lyèc bòt-é
 man REL koning 3.SG.geven.PF olifant aan-3.SG
 'de man aan wie de koning een olifant geeft'
 (lett. "de man dat de koning een olifant aan hem geeft")

De postnominale relatieve zinnen van het Lango worden ingeleid door het partikel *àm*. Een Recipient-argument dat geen Object is gaat vergezeld van de prepositie *bòt*. Is het Recipient-argument tevens Object, dan is deze prepositie afwezig. Wanneer de gerelativiseerde constituent Object is binnen de bijzin dan wordt de gapping strategie toegepast, zoals geïllustreerd in (24) en (25). Is de gerelativiseerde constituent Recipient maar geen Object dan wordt de pronoun retention strategie gehanteerd, zoals geïllustreerd in (26).

In het Mandarijn Chinees doet zich juist de omgekeerde situatie voor: Recipient-argumenten worden altijd op dezelfde manier gerelativiseerd, ongeacht de vraag of zij al dan niet Object zijn. Een Recipient-argument dat Object is wordt op een andere manier gerealiseerd dan een Goal-argument dat Object is. De relevante contrasterende voorbeelden worden gegeven in (27)-(29):

Mandarin Chinese (Li & Thompson 1981: 581, 584)

- (27) GO/+OBJ
 jIntiAn yíng de qián
 vandaag winnen REL geld
 'het geld dat we vandaag wonnen'
 (lett. "geld dat vandaag wonnen")
- (28) REC/+OBJ
 wō sòng gēi tA yi-bēn xiǎoshuO de rén
 ik geven aan hem één-CL roman REL persoon
 'de persoon aan wie ik een roman gaf'
 (lett. "persoon dat ik aan hem een roman gaf")
- (29) REC/-OBJ
 wō wèn-le tAmen liǎng-ge wèntí de xuéshEng
 ik vragen-PF hen twee-CL vragen REL studenten
 'de studenten aan wie ik twee vragen stelde'
 (lett. "de studenten dat ik aan hen twee vragen vroeg")

De prenominaal relatieve zinnen van het Chinees worden afgesloten door het partikel *de*. Een Recipient-argument dat geen Object is gaat vergezeld van de prepositie *gēi*. Is het Recipient-argument tevens Object, dan is deze prepositie afwezig. Wanneer de gerelativiseerde constituent Goal is binnen de bijzin dan wordt de gapping strategie toegepast, zoals geïllustreerd in (27). Is de gerelativiseerde constituent Recipient dan wordt de pronoun retention strategie gehanteerd, ook als deze tevens Object is, zoals geïllustreerd in (28)-(29).

Om de gegevens uit het Lango te verantwoorden is een hiërarchie op basis van syntactische functies nodig. De gegevens uit het Mandarijn Chinees vereisen een hiërarchie op basis van semantische functies. Deze gegevens ondersteunen dan ook de benadering van Dik (1997b).

Een tweede punt met betrekking tot de gebruikte relativisatiestrategieën is algemener van aard. Van links naar rechts door de tabel lopend zien we een systematische verschuiving van de strategieën van 1 via 2 en 3 naar 4, in die zin dat strate-

Tabel 3.

TAAL	+S	+O	-S/-O
Mod. Grieks	1,2,3	1,2,3	1,2,3
Quechua	1,4	1,4	1,4
Lango	1	1	2
M. Chinees	1	1,2	2
West Groenl.	1		2
Baskisch	2	2	2
Koasati	4	4	

Tabel 4.

TAAL	AI	Go	Rec	Ben	Poss
Kobon	1,2	1,2	1,2		1,2
Mod. Grieks	1,2,3	1,2,3	1,2,3	1,2,3	1,3
Nung	1	1	1	1	2
Turks	1	1		1	2
Quechua	1,4	1,4	1,4	1,4	
Tamil	1	1	1		NEE
Lango	1	1	1,2	2	2
Miao	1	1			
Nama	1	1			
M. Chinees	1	1	2	2	
Arapesh	1	1			
Berb. Dutch	1	1			
Guaraní	1	1			
Rapanui	1	1			
West Groenl.	1				2
Eg. Arabisch	1	2	2	2	2
Krongo	1	2	2	2	NEE
Baskisch	2	2	2		2
Babungo	2	2	2		2
Burushaski	2,3	3	3	3	3
Abchazisch	3		3		3
Hongaars	3	3	3	3	3
Koasati	4	4			

geën gerekend van links naar rechts niet verspringen van een hoger naar een lager type, alleen van een lager naar een hoger type. Eén en ander wordt duidelijker wanneer we de relativisatiegegevens splitsen voor syntactische (Tabel 3) en semantische (Tabel 4) functies. Tabel 3 bevat uiteraard alleen die talen die zowel een Subjects- als een Objectsfunctie kennen.

Deze bevindingen bevestigen zowel naar syntactische als naar semantische functie de algemene observaties van Comrie (1989: 163). Als functionele verklaring achter

deze feiten noemt Comrie dat de verschillende relativisatiestrategieën hier geordend zijn van de minst expliciete naar de meest expliciete strategie, voor wat betreft de herkenbaarheid van de functie van het gerelativiseerde element binnen de bijzin. Hoe moeilijker relativiseerbaar een positie is, hoe explicieter de strategie waarmee deze wordt gemarkeerd.

Een laatste punt met betrekking tot de gebruikte relativisatiestrategieën betreft opnieuw de positie van de Possessor. Tabel 2 laat zien dat in het Nung en het Turks een explicietere relativisatiestrategie wordt gehanteerd dan in de overige gevallen. Dit wijst opnieuw op een bijzondere positie van de Possessor.

6.3. Integratie

Terugkerend naar onze vraagstelling, kunnen we op basis van het bovenstaande concluderen dat er een aantal feiten zijn die de benadering van Keenan & Comrie minder goed kan verklaren dan de benadering van Dik. Dit kunnen we in de eerste plaats, uiteraard binnen onze eigen benadering, concluderen op basis van het feit dat veel talen uit het sample geen objects- of zelfs subjectsfunctie hebben. De relativisatieverschijnselen van deze talen kunnen daarom in strikte zin niet met de functiehierarchie van Keenan & Comrie worden beregeld. Maar ook in een minder strikte interpretatie van de noties Subject en Object kunnen een aantal feiten, met name de verschillen tussen het Mandarijns Chinees en het Lango, niet verklaard worden binnen een ééndimensionale benadering.

Toch behoeft ook de hiërarchie van Dik enige aanpassing. Aanleiding hiervoor is het feit dat constituenten met Possessor functie zich afwijkend gedragen. Dik noemt de Possessor in het geheel niet. Bij Keenan & Comrie wordt de Possessor – een semantische functie – wel genoemd, terwijl alle overige in de hiërarchie opgenomen functies syntactisch van aard zijn. De Possessor onderscheidt zich van de andere semantische functies doordat hij niet hoofd is van een nominale constituent op het hoogste niveau van de zin, maar altijd is ingebed in een andere nominale constituent. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het afwijkende gedrag van de Possessor in sommige talen. In sectie 2.1 noemden we al de invloed van structurele beperkingen op accessibility. De evident geringere accessibility van de Possessor voor relativisatie lijkt beter als zo'n structurele beperking beschreven te kunnen worden. We komen dan tot de volgende ordening van accessibility hiërarchieën:

(30) *Syntactische Functie:*
+Subj > +Obj > -Subj/-Obj

Semantische Functie:
(Arg1) > (Go) > Rec > Ben > Andere

Niet-ingebod > Ingebod:
-Poss > +Poss

7. Slot

In dit artikel hebben we twee theorieën naast elkaar gezet die beogen verschijnselen rond relativiseerbaarheid van constituenten in relatieve zinnen te beschrijven met gebruikmaking van een hiërarchie van syntactische en semantische functies. We hebben gezien dat een benadering op basis van accessibility een adequaat beeld geeft van de taalfacten, en dat de theorie van Dik (1997b) een completer beeld geeft dan die van Keenan & Comrie (1977). Dit is met name te danken aan het feit dat met een gedifferentieerde verzameling functies wordt geopereerd. We hebben echter tevens geconstateerd dat ook deze laatste benadering niet compleet is, en dat voor een nog genuanceerder beschrijving ook een beroep moet worden gedaan op de complexiteit van de syntactische structuur van de betreffende constituenten. We hopen hiermee het fenomeen nog iets preciezer in kaart te hebben gebracht.

Gebruikte afkortingen

3	derde persoon
ACC	accusativus
CL	classificer
DAT	dativus
FOC	focus
HAB	habitueel aspect
IMPF	imperfectief aspect
NR	nominaliseerder
PF	perfectief aspect
PL	meervoud
PRET	verleden tijd
REL	relativiserend partikel
SG	enkelvoud
TOP	topic

Noten

1. Voor dit artikel maken we gebruik van de resultaten van de Werkgroep Typologie en Universalia die plaatsvond in het kader van de opleiding Algemene Taalwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam in het studiejaar 1996-1997. Aan de werkgroep werd deelgenomen door Simone Bol, Liesbeth van Dijk, Femke Fleur, Irina Tarabac, Ivana Tieman, Marieke Valstar en Amber te Velde. Wij zijn de deelnemers aan de werkgroep veel dank verschuldigd voor hun bijdragen.
2. We volgen dus Dik (1997a) in zijn kritiek op het definitieloos gebruik maken van noties als Subject en Object.
3. Een dergelijke 'zuivere' steekproef bevat vermoedelijk slechts tussen 10 en 20 talen. Zie in dit verband Nichols (1992) en Dryer (1989).
4. Een meer recente classificatie is de bovengenoemde (dertiende editie van de) Ethnologue. Deze kent ongeveer 90 families, en ook nog 30 isolaattalen. Dit zou leiden tot een steekproef van minimaal 120 talen. Gegeven de beperkte opzet van het hier besproken onderzoek zou dit een te omvangrijke steekproef zijn. Aangezien er geen a priori redenen zijn om bij exploratief onderzoek bepaalde families buiten de steekproef te houden en andere niet, leidt steekproefreductie overigens automatisch tot een selectieprobleem.
5. Met Dik (1997a) gaan we ervan uit dat talen van het type [-S, +O] niet voorkomen.

Bibliografie

1. Geraadpleegde grammatica's

- Abchazisch: Hewitt, B.G. (1979), *Abkhaz*. Amsterdam: North Holland (Lingua Descriptive Studies 2).
- Arapesh: Conrad, Robert J. & Kepas Wogiga (1991), *An outline of Bukiyip grammar*. Canberra: Australian National University (Pacific Linguistics C113).
- Babungo: Schaub, W. (1985), *Babungo*. London: Croom Helm.
- Basque: Saltarelli, Mario (1988), *Basque*. London: Croom Helm (Croom Helm Descriptive Grammars).
- Berbice Dutch: Kouwenberg, Silvia (1994), *A grammar of Berbice Dutch Creole*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Burushaski: Tiffou, Etienne & Jurgen Pesot (1989), *Contes du Yasin. Introduction au bourouchaski du Yasin avec grammaire et dictionnaire analytique*. Paris: Peeters/Selaf (SELAF 303).
- Egyptisch Arabisch: Olmsted Gary, J. & S. Gamal-Eldin (1982), *Cairene Egyptian Colloquial Arabic* (Lingua Descriptive Studies 6).
- Mandarin Chinese: Li, Charles N. & Sandra A. Thompson (1981), *Mandarin Chinese*. Berkeley: University of California Press.
- Grieks, Modern: Joseph, Brian D. & Irene Philippaki-Warbuton (1987), *Modern Greek* (Croom Helm Descriptive Grammars). London: Croom Helm.
- Guaraní: Gregores, Emma & Jorge A. Suárez (1967), *A description of colloquial Guaraní*. The Hague: Mouton.
- Hixkaryana: Derbyshire, Desmond C. (1979), *Hixkaryana*. (Lingua Descriptive Studies 1.) Amsterdam: North-Holland.
- Hungarian: Tompa, J. (1968), *Ungarische Grammatik*. The Hague: Mouton.
- Ket: Castrén, M. Alexander (1858), *Versuch einer jenssei-ostjaken und kottischen Sprachlehre, nebst Wörterverzeichnissen aus den genannten Sprachen*. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Koasati: Kimball, Geoffrey D. (1991), *Koasati grammar*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Kobon: Davies, John (1981), *Kobon* (Lingua Descriptive Studies 3). Amsterdam: North-Holland.
- Krongo: Reh, Mechthild (1985), *Die Krongo-Sprache (niino mó-di). Beschreibung, Texte, Wörterverzeichnis*. (Kölner Beiträge zur Afrikanistik 12.) Berlin: Reimer.
- Lango: Noonan, Michael P. (1992), *Lango*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Mangarayi: Merlan, Francisca (1982), *Mangarayi* (Lingua Descriptive Studies 4). Amsterdam: North-Holland.

- Miao: Harriehausen, Bettina (1990), *Hmong Njua*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Nama: Rust, F. (1965), *Praktische Namagrammatik*. Cape Town: Balkema.
- Navajo: Young, Robert W. & William Morgan, Sr. (1987), *The Navajo language: a grammar and colloquial dictionary*, 2nd edition. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Nung: Saul, Janice E. & Nancy Freiburger Wilson (1980), *Nung Grammar*. Dallas: Summer Institute of Linguistics.
- Quechua: Cole, Peter (1982), *Imbabura Quechua*. (Lingua Descriptive Studies 5.) Amsterdam: North-Holland.
- Rapanui: Feu, Veronica du (1996), *Rapanui* (Routledge Descriptive Grammars). London: Routledge.
- Tamil: Asher, R.E. (1982), *Tamil*. (Lingua Descriptive Studies 7.) Amsterdam: North-Holland.
- Turks: Lewis, G.L. (1967), *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- West Greenlandic: Fortescue, Michael (1984), *West Greenlandic*. London: Croom Helm.

2. Overige verwijzingen

- Comrie, Bernard (1989). *Language Universals and Linguistic Typology*. Second Edition. Oxford: Blackwell.
- Dik, Simon C. (1997a). *The Theory of Functional Grammar Part 1: The Structure of the Clause*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dik, Simon C. (1997b). *The Theory of Functional Grammar Part 2: Complex and Derived Constructions*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dryer, Matthew S. (1989). Large linguistic areas and language sampling. *Studies in Language* 13, 257-292.
- Grimes, Barbara (1997). *Ethnologue: Languages of the World* 13th Edition. Dallas: Summer Institute of Linguistics.
- Keenan, Edward (1985). Relative clauses. In: Timothy Shopen (ed.), *Language Typology and Syntactic Description. Vol.II: Complex Constructions*. Cambridge: Cambridge University Press, 141-170.
- Keenan, Edward & Bernard Comrie (1977). Noun phrase accessibility and universal grammar. *Linguistic Inquiry* 8, 63-99.
- Keenan, Edward & Bernard Comrie (1979). Data on the noun phrase accessibility hierarchy. *Language* 55, 333-51.
- Lehmann, Christian (1984). *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen, Theorie seiner Funktionen, Compendium seiner Grammatik*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Nichols, Johanna (1992). *Linguistic Diversity in Space and Time*. Chicago: University of Chicago Press.

Rijkhoff, Jan & Dik Bakker (1998). Language Sampling. *Linguistic Typology* 2-3, 263-314.

Ruhlen, Merritt (1987). *A Guide to the World's Languages. Volume I: Classification*. London: Edward Arnold.